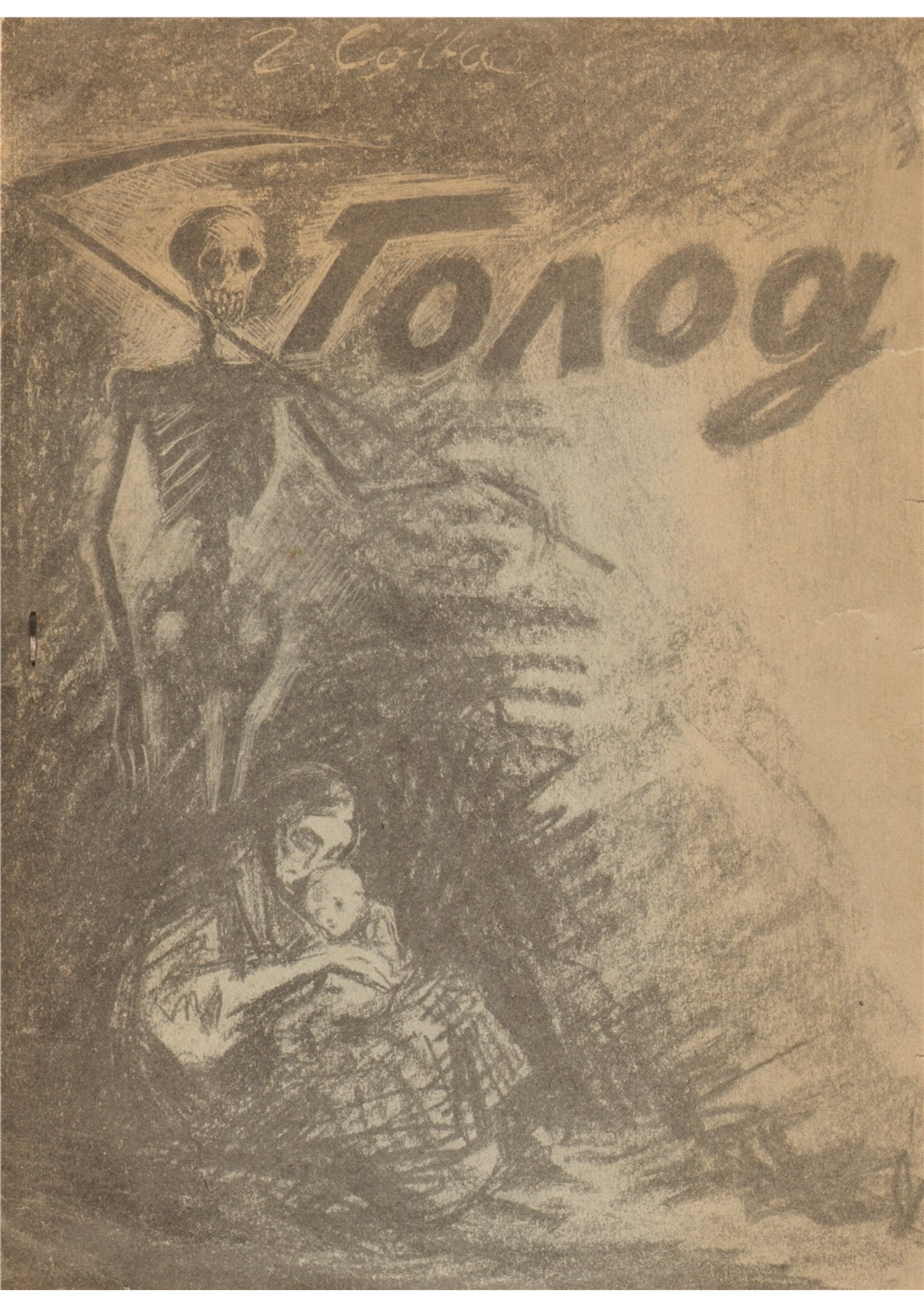
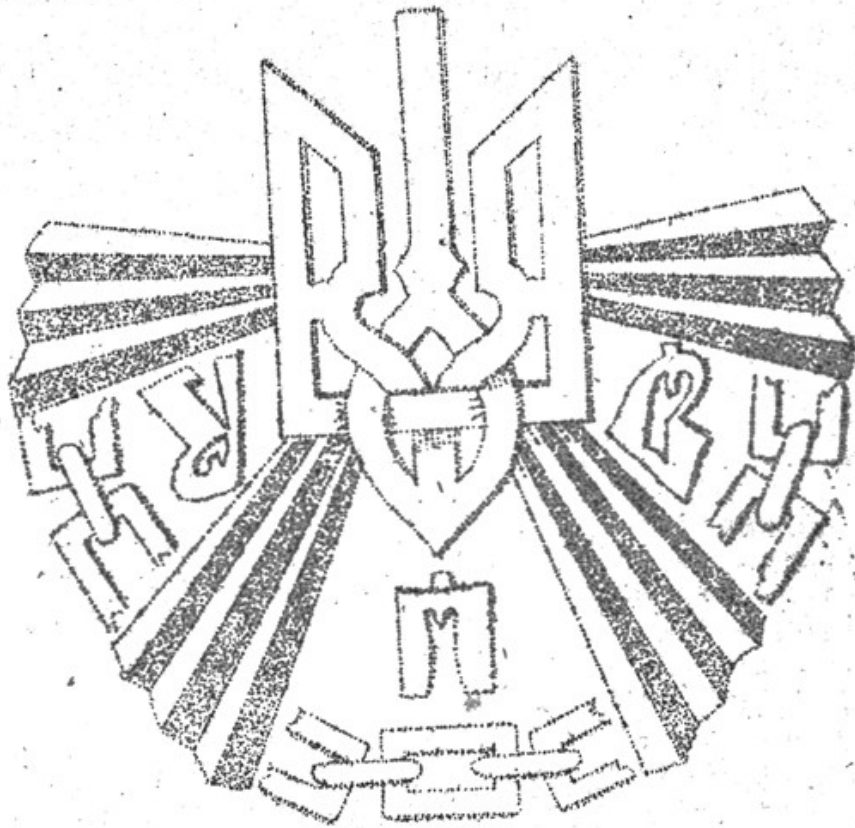


Z. Cotta





Г. С о в а

ГОЛОД на УКРАЇНІ
1933 року

/На правах рукопису/

-745-

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4

1930



В літописі Великої Руїни, що настала після перемоги большевицької Москви над молодю Самостійною Українською Народньою Республікою, роки голоду в 1932-33 рр. творять окрему, може найтрагічнішу, сторінку.

Голод цей не був одиноким нещастям та одинокою трагедією, що впали на український народ у висліді програних своїх визвольних змагань та у висліді окупації нашої землі ворожою силою. Розгром усього національно і державно свідомого українського провідного активу, ліквідація та масакра політичних середовищ, ліквідація та розгром української культури, як найбільш небезпечної зброї проти імперіалістичних плянів большевицької Москви, масове вивоження та переселювання в Сибір та в степи Казакстану цілих районів українського населення, ліквідація свідомого і заможного селянства як класу та зведення його до ролі пролетаря і робітника на своїй власній землі, систематичне і плянове ожебрачування широких народніх мас, духовий, політичний та особистий терор і т.д. — все це "здобутки соціалістичної революції", які мусів оплачувати своєю кров'ю, трудом і життям український народ.

Але голод був подією, що так своїми наслідками, які вона викликала, як і самою своєю істотою, найбільше позначила свій вплив на формування долі цілої одної генерації та формування цілого одного захливого періоду історичного вже нашого життя. Голод і терор були тими моментами, які остаточно зломали волю і відпорність народу і змусили останки ще визвольного руху або на хвилину зазішення зброї або на підземелля конспірації. Голод бо загавляв у катакомби революції здоровий ще актив і він був тим "аргументом", яким треба пояснювати Каноссу частини української інтелігенції. Голод бо врешті виявив правду хижачьку постаю Москви та показав без маски її рішеність всякими способами ліквідувати опір проти її політики.

Голод на Україні в 1932-33 рр. жде ще на своїх надтхненних літописців та на свою вичерпну монографію. Її появи домагається так інтерес українського народу, який перший впав жертвою хижачьтва варварської монгольської орди новітнього Джингіс-Хана Сталіна, як і інтерес цілого людства, яке може стати черговою жертвою того самого голодового винищування всіх тих, що захочуть стати поперек плянам світового заговору Кремля панувати над світом.

Праця Г.Сови, яку саме даємо читачам, є наразі невеликим і скромним причинком до характеристики тих "проклятих років" в Україні.

ГОЛОД на УКРАЇНІ

1933 року

Страхіння голоду за час панування більшовиків на Україні: наш нарід переживав два рази.

Перший раз в 1921 році.

Голод цього періоду охопив лише частину України (Одеську, Дніпетровську, Харківську й частково Полтавську області). Ця територія постигла велика засуха так, що обвинувачення в тому за понесені в той час жертви ставити до совітського уряду не має ніяких підстав. Це було стихійне явище.

Підчас цього голоду велику допомогу голодуючому населенню несеено урядом Злучених Держав Північної Америки через організацію "АРА". Про цей голод останній свідок був цілком докладно обізнаний, бо совітська преса за дозволом влади сама про нього писала. Навіть вийшла в світ драматична п'єса під назвою "96", в якій згадува-лось і про людодіство того часу.

Зовсім була інша справа з голодом 1933 року.

Цей голод широко охопив повністю всю територію України, Криму, Кавказу, Поволжя та частково РРФСР.

Про цей голод й до сьогодні ні преса, ні урядові, ні партійні круги СРСР нігде ні одним словечком не згадували. Навпаки, в той час вони демагогічно підкреслювали, що ніякого голоду у них тоді не було, а що голод це "вигадка і витвір фантазії" ворожого кола так в самій країні як і закордоном. Кожний натомість інтелігент, свідомий робітник і селянин, який пережив ті часи і був їх учасником, свідком і жертвою, може сьогодні посвідчити як "уряд робітників і селян" нахабно, щирічно і безлично брехав і бреше про ту дійсну правду і ту трагедію, що творилася там на протязі десятків років.

Але не тільки уряд і партія мовчали про голод. Мовчали, бо були до мовчанки змушені й широкі народні маси. Ті, що пробували голосно говорити, протестувати, ті в батьківщині пролетаріату і під сонцем "найдемократичнішої конституції в світі" не оглядають більше світла денного.

В часи цього голоду я працював в галузі сільського господарства на совітській відповідальній праці як економіст одного великого району і добре був обізнаний так із цією великою народньою трагедією як і з тими головними причинами та обставинами, що до неї привели.

В 1927 році, в Держплані СРСР (державна планова комісія) проробляється перший п'ятирічний план загального розвитку СРСР. Думка вчених та чесних економістів того часу: Базарова, Кондратєва, Громана та інших ґрунтувалася на поступових засадах планових темпів будівництва СРСР і вони гостро критикували прибічників і прихильників "гігантоманії", що так широко користувалася пошаною в урядових і партійних крахах молодій генерації економістів Держплану. Вони застерігали совітський уряд (тоді ще Сталін не був повним диктатором), що при проведенні максимальних варіантів п'ятирічного плану обов'язково будуть неминучі катастрофи економічні на селі і вже тоді говорили про "партизанізацію" села. До цієї концепції належали й члени уряду того часу - Риков, Фрункін, Смірнов та інші й правий ухил в партії, що його очолював Бухарін, Троцькистська група навпаки вимагала "аверхіндустріалізації". Сам Троцький

говорив: "з беда треба взяти все те, що тільки технічно можливо".

Сталін і його однодумці в Політбюрі партії прийняли окрему позицію в тих питаннях і перший п'ятирічний план був затверджений із максимальним економічним перинтом.

Повну та цікагу картину цієї політично-економічної сварки навколо цього плану дає академик Струмінін з своєї книжки під назвою "Планування в ССРСР".

Що постигло тих правдивих та сміливих захисників свого народу, які задалегіть застерігали перед тою неминучою катастрофою в селі і яка пізніше привела до цього небувалого в історії голоду, нам відомо. Базаров, Кондратьєв, Громан і багато інших помітних економістів Держплану ССРСР були заарештовані і визнані сов. судом як шкідники і "вороги народу" та засуджені на великі роки ув'язнення. Пізніше Фрумкін, Смілян і другі теж приходили перед совітським судом як "вороги народу" і одержали теж ті карі, що можливі тільки за совітським "прасуддям". Троцький "добровільно" залишив свою пролетарську батьківщину і перед цією світовою війною в 1940 р. був забитий підсланим провокатором-убивцею. Бухарін, Риков, Ягода (комісар НКВД), Чернов (наркомзем ССРСР), Іванов (комісар лісної промисловості) і інші праві опозиціонери в партії були знищені в 1937 р. як "фашисти".

Так склалася доля тих, що по другому мислили про добробут і щастя пролетаріату і селянства.

Головні тези того першого п'ятирічного плану проходили по двом напрямкам: індустріалізація ССРСР і колективізація села. Цілком відомо, що головний економічний розрахунок індустріалізації ССРСР був з початку побудований виключно на матеріальних можливостях тільки нашого українського села.

Імпорт (всіх з закордону) різного виробничого устаткування для початкової великої промисловості базувалася на експорті (всіх за кордон) різного роду збітків сільсько-господарської продукції. Головну цінність та литому вазу того експорту представляв наш український хліб, бо колішнього золота, яким зараз орудує та багата ССРСР в той час ще не добувалося. Треба було взяти з нашого села цей цінний хліб, але за ті гроші, що ходили в ССРСР при тій фінансовій інфляційній політиці, що призвела до знецінення карбованця селянин, звичайно, не міг його продати. На допомогу в цій надзвичайно важливій справі для держави вжиті були підкупні засоби та той цинічний терор, що ним завжди може "пишатися" пролетарська держава. Цими то випробованими і виправданими в ССРСР методами і почалася хлібозаготівля в нас на Україні.

Свого кульмінаційного періоду вона дійшла в 1930 - 32 рр., коли то багатоміліонні маси профспілок були кинені на цю ділянку роботи. Ще для більшого "ефекту" в цій праці, Москва, Ленінград і інші промислові центри мобілізують десятки тисяч робочих партійців під назвою "десятитисячників" а потім "двадцятип'ятидесяти тисячників" і направляють цю велику армію на цілі роки у наше село. (Ще після тих яскравих фактів Москва дозволяє собі заявляти про суверенність нашої української держави, коли ці всі люди являлись прямими опричниками московського шовінізму - примітка автора).

В порядку профспілкової дисципліни я також змобілізувався на відповідний час в 1931 році і приймав безпосередню участь в цій акції. Тоді я мав нагоду бути свідком того, як за останні кілограми не тільки зерна або боршна а навіть гороху або фасолі відбирались під моральним а часто й фізичним примусом і насиллям не тільки від середняків а й у бідняків. Не обходило без того, щоб в "упертого" селянина не виломлювалася підлога в коморі чи в іншому місці, або не розбивалася під у хаті, де не можливо було

заховати більше як 50 кілограмів зерна. (Не знаю що сказавби на це гордий англієць чи взагалі європейець, коли б це все знав та не перікрив - примітка автора). Актію цю називали "викачки" хліба.

"Моральний вплив" по "викачці" хліба з села поділяв ось таку му. Вечором в школу або інше велике приміщення зганялись (тільки зганялись а не запрошувались - прим. редакції) селяни. Тут знаходились представники сільської комісії по хлібозаготівлі. Їх було 3 - 5 чоловік. Вони одержали план "викачки" з району і були відповідальні за його виконання. З початку говорять по черзі худні, шаблонно завчені та безамітовні промови з закликком до допомоги державі і коли бачуть, що ніхто цього не слухає і всі аудиторія поважно і мовчки спить, тоді переходять окремо до кожного селянина і призначають йому певну скількість зерна на здачу. Скількість таку, що він її взагалі не мав від всього валового збору від певного врожаю. Селянин блідніє, хреститься, божитьсь, що в його такої кількості не було і немає. Коли цей "єдиний протест" селянина пройде, то переходять на "торгівлю", скільки він може "дати". Починається виторгівування і випрошування кожного кілограма зерна. Той, що обіцяв ту скількість, яку комісія знаходить задовільною, того випускають до дому, а хто не зможе цього зробити, того держуть до ранку, а бувало й довше. Ціла зима 1931 - 1932 рр. була у нас на селі проведена на таких зібраннях, а московська преса голосила: "Даймо хліб".

До періоду першої п'ятирічки в кожному районі складалось хлібозаготівлі баланси. В них враховувалось всю валову продукцію в головних сільсько-господарських культур, вчислялись потреби харчування населення та худоби, враховувались фонди для засіву площі і інші різні потреби. Наркомзем СРСР вказував відповідні норми для населення та для годівлі худоби. Валова продукція враховувалась на основі відповідних статистичних спостережень за течучістю врожаю, а також і дійсного обмолоту. Цей метод був дійсно строго науковим і давав дійсну економічну картину району, області, республіки. Ці цілком научні обґрунтування і давали право вище згаданим особам в Держплані СРСР категорично протестувати проти тих "економічних можливостей села", що лідери партії собі уявляли без всяких гарантійних підстав та знання. З ліквідацією ж цієї системи балансів та тих осіб, що очолювали ту справу, пішло все простіше - "на пролетарське око".

Приведу приклад з цього району, коли в 1931 році валова продукція з засівної площі всього району головних вісьми зернових культур : яра пшениця, озимова пшениця, жито, ячмінь, гречка, просо, кукуруза - досягала до 20 тисяч тон, то план з області був даний на цей рік по хлібозаготівлі району на 30 тисяч тон. Тут враховувалось те, що залишилися лишки попередніх років.

В цім же 1931 році пройшов такий випадок в районі. Мікоян, в той час комісар харчової промисловості в СРСР, проїжджаючи по Україні в справах хлібозаготівлі, заїхав і в наш район. В цей період головою райвиконкому був Попов. Цей Мікоян звернувся до цього відповідального в районі за хлібозаготівлю партійця зі словами: "реальний буде план в В/районі в 30 тисяч тон?". Попов належав до сміливих людей і знайомих з дійсністю стану району. Він дав таку відповідь: "при умові, коли підметеш все обіцяно по району мітлом, то й тоді не знайдеш цієї кількості". Мікоян не дав ніякої відповіді на ці слова, але ж цей Попов в скорому часі був знятий з праці і направлений на нивору працю на Далекому Сході до Алтаю. Це одна із мільйонних проявів "совітського демократизму", який визнає виключно хліба один, централізований абсолютизм.

Коли ми вивчаємо літературу економічну по плануванню /методологію/ в СРСР то там з патосом авторитетно заявляють: "План є на-

уково обгрунтований наказ або директива". Та саме можна почути в розмовах чи прочитати в пресі, що совітська система - це наукове планове господарування. В дійсності ж ця система на протязі двох десятків років не раз вже стояла перед економічною катастрофою всього народнього господарства і тільки багнет ЧК, ГПУ і НКВД спасали її від неминучої загибелі.

Тобі, читачу, що не знаєш совітської дійсності цих років, все це може здаватися нісенітницею або просто казкою, але ж які я маю можливості тебе переконати. Не хотів би я лише тобі бажати, щоб тебе переконана захлипа дійсність. Мільйони жертв своє "переконування" заплатили своїм життям.

Кращі ідейні партійні кадри, які стали боятися уже того, що роблять з селянством і це стали втверто заявляти в своїй партії, попадають в неласку, викидаються з партії, а часто й виселялись по вказівкам "Особого совіщання НКВД ССРСР" в далекі конц-табори без суду. Це все призводить до частих випадків самогубств серед партійної інтелігентної маси. Бувши головою мого району Братшівський Петро, попадаючи в це становище, кінчає своє життя кулею з пістоля, залишаючи лаконічну писульку: "...нема більше у мене сил, щоб так знущатися над своїм народом - краще вибіраю собі смерть!"... І далі він пише багатьом особам листа з проханням, припинити ці насилля та терор.

Хоча ще й дома все ми добре знали і бачили, але ж тепер нам перебуваючи на еміграції розкрились ще більше очі на ту "правду" що вживали більшовики до нас та як вони провадили так званий "демпінг", викидаючи на світові ринки свої хлібні "лишки" тільки задля того, щоб довести до економічної катастрофи та ускладненя існуючий громадський та державний лад. Наприклад наша українська пшениця в Польщі продавалась по 30 - 40 копійок за пуд (16 кілограмів). Це безумовно мало свій вплив на стан сільсько-го господарства в Польщі в ті роки, але ж це було тимчасово і проходило без великого болю для польського селянина. Але чим скінчилось це все для нашого українського селянина і нашого народу, я почну з дійсних реальних, але ж на жаль не всім відомих фактів. Тільки тепер ми тут це все бачимо, що світ зовсім не обізнаний з тим, що творилось і зараз ще твориться за залізною стіною в ССРСР.

Відомо, що в згаданому першому п'ятирічному плані одною із головних засад було - знищення культурних господарств. На цій і базі повстала колективізація нашого села. Ці міроприємства, надзвичайно важливого політичного та економічного значення та ще при тій незгоді, що існувала серед урядових і партійних кол, розпочали виходити в життя з 1927 року. Цей головний експеримент совітської політики в селі припав в першу чергу на наш український нарід. Треба було зовсім зломити спротив нашого села та цілком економічно розбрати його. Задля цього відбирається від селянства не тільки земля але й засоби виробництва. Але ж цілком природне, що наше селянство не згідне було йти добровільно на ту невилітницьку працю, що його на неї примушував той же "його" уряд. Воно почало грядляти свій прямиий протест, який по деяких місцях став переходити у відкрите повстання. В нашій районі селяни побили неодного представника від уряду, що приїздив по ділі колективізації, а був і такий випадок, що слідчий НКВД, по призові-щу Мірошніченко, примушений був вжити для самозахисту пістоля. Селянство, не бажаючи вислуховувати його закликати йти в колгоспи, стало демонстративно залишати збори, на які його "запрошено". Коли він став їх ображати, селяни відповіли йому своєю "опльоружкою" та хотіли на нього накинутись. Лише пістоля, яку він спрямував проти народу врятувала йому життя.

Ці випадки стали масовим явищем. Українські селяни заго-

порили своїм рішучим голосом. Але ж цей "голос" могли послухати та поразуватись із ним в залах парламенту "капіталістичних держав", але в державі "робітників і селян", які самі не "керують" не в пошані такі "голоси". Тут навскорі "меч пролетарської диктатури" зародку став знищувати всілякі прояви опротику і вренелася вкоротці широка хвиля терору, арештів, висилання і самого мордовання по всій Україні.

В цей час вже й розпочалося насильне розкулачування "кулаків".

Барварським засобом у заможного селянства відбиралося абсолютно все, починаючи від верхньої одяги до білизни і реш сім'я чужою підводкою вивозилась з свого двора в призначене місце. В нашому районі в той спосіб вивезено до сотні сімей. Вивозилося без огляду на погоду й пору року.

На ці жорстокі акти насилля були безсумніву директиви та накази з центру. Я сам чув такі слова від голови райвиконкому Волкова: "... або я з ума зійшов, бо нічого не розумію, що діється навколо мене, або ж хтось інший сходить з ума. - За що зинні діти?". Безумовно і цей попар скоро в неласку і як "опортуніст" був виключений із партії та засланий. А я знаю, що цей Волков в часи революції своєю кров'ю добував цю владу "робітників і селян".

Але ж ці, вище згадані, міроприємства совітської влади до селян власників /куркулів/ - цей термін мав свої особливі значення в кожному районі, бо коли селянин вживав найману працю і мав складаний реманент, то незалежно від кількості його власної землі, він вже прираховувався до категорії куркулів - були початком загального терору до них. Поступово, планово, без жодного виключення навіть для малих дітей та старих, під збройною охороною НКВД - відділів почали цілими ешелонами вивозити на північ, з початку до Архангельська, Мурманська, а далі до Іхта-Печора, Котлас та інші конц-табори. Там примушували будувати на спіх для себе житла. Вся працездатна маса - чоловіки, жінки, підрустки, - примушувалась до тих каторжних праць, що так багато було намічено п'ятирічною системою для економічного освоєння і використання тих природних багатств тих суворох країв. В більшості всі ці нещасні жертви, а головню в нічому не винні жінки і діти, повільно гинули від непосильної праці, голоду і різних хворіб.

Так жорстока акція совітського уряду розкулачування перетворилася на фізичне знищування зовсім аполітичних мільонних мас нашого селянства!

Ці жахливі події не могли не заставити більше гуманнішої частини верхівки, так урядових як і партійних кол призадуматись над тим, чи варті всі ті знущання над селянством для досягнення абстрактної і теоретичної мети в галузі сільського господарства. Чоявляється права опозиція в партії, очолювана Бухаріним та Рикодим, яка подає в свій час протес в політбюро партії, набравши 81 підписів від різних визначних осіб. Пізніше ця опозиція одержала назву "опозиція 81". Ці люди не погоджувалися з тими барварськими методами, що стали вживатися в селі й далі сигналізують, що совітська влада при тих заходах знайдеться під загрозою. В скорім часі до цієї "петиції" приєднується ще 20 підписів інших авторитетних осіб. За прямими вказівками Бухаріна, з яким дуже рахувався Ленін, складається теоретичні тези кооперування села без класової боротьби, ставиться концепцію про "мирне вростання кулака в соціалізм" та про теорію "організованого капіталізму".

Ці політичні течії користувались надзвичайною пошаною і увагою в кругах совітської інтелігенції та студентства. (Намірюся, що

ця течія зараз ще більше нелегально там працює).

На цей період і троцькістська група дає себе сильно відчувати, головне в Ленінграді та других промислових центрах. Вона дивилась на селянство як на "опору реакції" і все селянство називала "реакційним" (Троцький). Наслідком того преси групи в партії були змушені йти на об'єднання зі Сталіном, щоб відбити ту міцну атаку лівих течій. Сталін вкільо використав цей влучний час і вкупі з правими розбив троцькістів, а щоб заспокоїти в той же час правих, він робить дипломатичний жест до селян, подаючи статтю під назвою - "Запаморочення від успіхів", де всі жажливі події в селі він перекидає на місцеву владу в селі і називає це все "перегибами або перекручуванням". Але, в дійсності колгоспи не розпускаються і селянство на даний примусово залишається працювати на них. Діалектик та цинік, тиран Сталін і тут виходить "сухим із води".

Будучому історикові в дальнішому багато потребуватиметься часу і розуміння, щоб описати цю трагедію нашого села так як це в дійсності проходило і буде вірно, коли він назве цей період "не колгоспним будівництвом", як привикли про нього неважно висловлюватись в СРСР, а біблійним терміном "будівництво вавилонської вежі", коли люди не розуміли один одного і не знали як і для чого вони працюють.

Цього мало, що таке важливе міроприємство як колективізація проходило дуже наспіх, а головне не опиралось на реальні технічні можливості.

Для тваринництва не було приміщень і воно загинувало, (а преса голосила, що куркулі затрекують худобу, не було відповідного сільсько-господарського інвентаря для такого великого господарства, не підготовлені були кадри, щоб зуміли охопити цю важливу та складну працю, а головне не було у селян бажання, щоб працювати дармо на державний капіталізм. Як наслідок цього були низька прожайність для держави а для селянина нерентабельність (економічна негнідність). Це все приводило до дефіциту (збитків) а трудодень селянина-колгоспника в більшій своїй скількості виказував казково мінімальні розміри заробітку. Були випадки, що трудодень доходив до 5 - 7 копійок.

Але ж у большевиків є своє прислів'я: "Нема тих височин яких не осягли б большевики". Слід до нього додати, хоча б не коштувало море крові, сліз та гори трупів.

Оскільки головні економічні підвалини селянства - земля і засоби виробництва - були відібрані, то це й значить, що його вільне життя замерло і хоча воно знаходиться в колгоспах під насилием терору, то воно ще довго буде мріяти про своє вільне, свободне, незалежне життя... І як би не намагались совітські казковні платні писакки розхвалювати "щасливе, заможне та вільне життя в колгоспах", нічого не получалося і не получится, бо все то штучне та надумане.

Війна ця не цілком підтвердила, коли то червоноармійці, 90% виходні з колгоспників, не хотіли боронити і віддавати свого життя за той "колгоспний рай" і сотнями тисяч переходили в полон. А що перемога перейшла над фашизмом, то це не заслуга патріотизму червоноармійця колгоспника, а інших зовсім чинників.

Що цей чорний, страшний голод 1933 року, що охопив всю Україну, був визваний штучно, ми вже наведені факти цілком це стверджують. Тому ніколи і нікому не дається зняти зі себе провини за цю народню трагедію неповинної смерті мільйонних мас, якими б пляхами це не загладжувалось та не затиралось. Бо ніякого стихійного явища як посуха, саранча та таке інше в роках 1927-1933 на Україні не було.

Колісь мусять настати час народньої відплати за закладіні кривди. І як сьогодні фашистські злочинці в Нюрнберзі чекають своєї заслуженої кари, так і колісь кремлівські тирані трусливо визнаватимуть свої злочини й з рук народнього суду посянуть належну їм кару. Бо можливо б ще було простити їм жертви громадянської війни, можливо б було простити їм жертви експериментів теорії марксо-лалінізму, але систематичного, заздалегідь спідомо й пляново обдуманого й приготованого та консеквентно й немилосердно проведеного національного винищення українського народу годом — того їм ніхто й ніколи не простить. Справа ж бо йшла не про стихійне лихо, як наслідок неврожай, природних катастроф чи браків комунікації, але справа йшла про масове, плянове, систематичне винищення українського народу. Справа тим більше злочинна, коли жертвами її впали неповинні діти й жінки, бо що більше, жертва її впали навіть ті, що в жорсткі дні соціалістичної революції 1917 року пішли за тою революцією проти гнету царської охрани й визиску панів, поміщиків і дворянства, ставлячи на барикадах свої груди й кидаючи в боротьбу за соціальну правду й захист своє життя. Навіть ті невинні й найліпші жертви свого власного романтизму, захоплення, ідеалізму й гуманізму, навіть вони мусіли перенести на собі жорстоке сповнення долі, яке їм приготувала Москва за те тільки, що вони були українцями.

Викладаю реальні, математичні, факти за свій район, де мені, як я вже про це згадував, доводилось працювати економістом-агрономом.

Мені, як економісту, було відомим, що в 1932 р. загальна кількість населення мого району складала понад 60.000 душ. Район цей територіально мав 102.000 гектарів, в тому числі 65.000 са-мої засівної площі. Незалежно від того, що в цей час облік смертності й народження району знаходився виключно в руках районного НКВД (в його підвідділі, що звався "ЗАЦ"), мені всеж таки пощастило в відповідального секретаря Районного Виконавчого Комітету, Б....да Н. дізнати загальну смертність району за 1933 рік і вона досягала 11.680 душ. Народження, за виключенням 10 — 20 випадків, майже зовсім за цей рік не було. Це значить, що до загального населення району 60.000 душ смертність в 1933 р. 11.680 душ складала 19,4 %, або грубо п'ята частина.

Колі взяти за той час загальне населення України в 35 мільонів душ та округляючи відсоток загинувих з 19,4 % на 20 % — то це дає абсолютну величину втрат людей з голоду на 7 мільонів чоловік. Округлення з 19,4 % на 20 % я роблю на тій підставі, що мій район належав до тієї області, з якої пересічно перейшла менша загибель з голоду, чим в других областях і районах України. Вимирання з голоду проходило не тільки цілих сімей, а й цілих сіл. Більше всього на Україні потерпіла Дніпропетровська Область, де від вимирання прийшлося совітській владі закрити цілі сільські ради (не в північній частині цієї області по річці Орел, але ж назви цих сіл тепер вже не можу собі пригадати).

Ще для більшого доказу приведу факт смертності в сім'ї мого рідного дяді по батькові. Він бідняк, по фаху швець, мав 7 душ родини. Недоїдання розпочалося ще в осені 1932 року і вже в місяці лютому помер першим дядя, а в період часу лютий — липень того ж року померла його дружина й троє дітей. Так, що з 7 чоловік залишилось лише двоє дітей.

Такі випадки смертності були звичайним явищем.

Гинули більше всього чоловіки в рідному віці. В жінок був більший спротив і відпорність організму. Пояснюю собі це тим, що зношеність жіночого організму є на загал менша, а головне, що жінки менше мушні вживають алкоголю. Це соціальне нещастя планства

проявило себе повністю в цей період голоду і показало, що, хто вживав багато алкоголю за своє життя, ще з початку весни 1933 року ставав жертвою цієї страшної "чуми"-голоду.

В районі траплялись також багато (не-од. и десятків) випадків людодієства весною 1933 р. до нового врожаю. Це особистим мотивом не подаю місця ані призвищ цих жахливих випадків. Цим злочиним займались головню жінки ; були випадки, що жінки губили навіть своїх немовлят. НКВД зараз же такі випадки підбирало й фізично знищувало. В Полтаві, біля південної станції, знайдено було виробництво ковбас з людського мяса. Дві карних жінок (пожилих) підбирали на вулицях в місті безпритульних дітей, які ходили цілими товпами, заводили їх до себе в хату на ночівку і там, по згірчому, їх знищували.

Кішки, собаки й інші звірята, все це було знищено і з'їдено. Весною, коли появилася зелень, голодна маса накидалася на неї і від того починались шлункові хвороби, які звичайно кінчались смертю.

Загальний симптом у цих голодних людей був такий:

З початку блідніе або жовтіе обличча, підпухає під очима та на обличчі. Далі опухіль повляється на ногах і йде далі по всьому тілі (т.зв. безбілкові опухи). Людина терє зовсім силу волі й перестає реагувати на всі явища, що діються навкруги неї. Тому то так мало стічається випадків серед голодуючих божевільня й я не знаю теж ні одного випадку, щоби людина в стані голоду покінчила самогубством.

Я вже згадував, що моя знакомість із секретарем Райвиконкому давала мені можливість дещо таке знати, чого не могли знати інші. Наприклад, багато листів повних благання та відчаю, напращались не тільки в Харків до українських урядових кіл (тоді столиця була ще в Харкові), а й в Москву - до самого Сталіна. Один із них був написаний з села С... цього району комсомолкою 7 - мої класи середньої школи, дочки бурного червоного партизана (прізвища не пригадує). Вона писала : "Я Вас, Мосин Віссаріон - вич, любила і люблю. Я не вірю, щоби Ви допустили до того, щоби я згинула в розквіті моєї юности так трагічно й дурно від голодної смерті!..." Далі вона зясовує, хто її батьки і як вона та її сім'я з початку лютого 1933 р. вже не бачать зовсім хліба. - Добре знаю, що таких або й сильніших по змісту листів надсилалось міліонами на ім'я того, хто був найбільшим винувником в цій трагедії й прочитувати їх всіх, хоча б другорядним урядовим особам, не було ніякої можливости. Їх механічно, без усякого розгляду поверталось назад, тільки не до тих, хто благав допомогу, а на адресу голови Райвиконкому з казвонною, безсердешною резолюцією: "допомогти, чим є можливість!".

А ці можливости для тих, що благали і що потім невинно гинули щоденно сотнями тисяч були ніякі.

За те в закритих харчових розподільниках для "привілейованої партійної касті" та для працівників НКВД було тут все. Сама система розподілу харчових продуктів в той час так була заплутана, що тільки ті, які належали до тої касті "сильних світа того", були не голодні. Селянство зовсім не постачалось. Робітники промислових центрів та службовці й урядовці по розподілу харчових продуктів поділялись на три категорії : до першої - належали важких праць та інженерно-технічний персонал ; до другої - робітники та службовці середнього фаху ; до третьої - всі остальні службовці мази, які одержували норми харчування самі мінімальні й то з великими перебоями. Хоча я не фахівець у переведенні рації харчування на день в той час на вартості в калоріях, але не зроблю наперго помилки, коли скажу, що пересічно денне харчування не

виносило більше як 600 - 700 калорій. На хліб була така висока вартість, що були випадки в селі, коли солдати за пуд-два борошна або зерна (пуд - 16 кг.) продавали будинок зі садом та іншим господарськими будинками.

Щоби не склалось враження у дкого із прихильників більшовицького руху, що наведені мною факти з політичних мотивів є тенденційним намаганням компромітувати совітську владу й уряд, я вішлюся на такий нарис про відносини на Україні в 1938р., який опублікувала тоді англійська газета "Манчестер Гардіан". Цей нарис належить перу кореспондента цієї газети Муггерідже, який був тоді на Україні. Він пише : "кількість трупів така, що збирають їх лише раз на день. Поміж померлими й умираючими не роблять різниці. Всіх кидають на гантажне авто й разом закопують у спільних могилах... Вся площа вкрита трупами. Страшні скелети лежать в пилі й на каміннях... все це жертви голоду ... Голод вигнав їх з сіл, але й в містах впали вони його жертвами. Спочатку я не міг вірити своїм очам. Діти напружували свої останні сили, щоб знайти на пляху щось їстівне, але ж вони були вже знесилені. Намагаючись підвестися, вони падали й вже більше не ворушилися. Ці нещасні діти найбільше мене вразили. В Харкові я бачив хлопчика, який перетворився на скелет і лежав по середині вулиці. Другий хлопчик сидів коло купи сміття і витягав звідти шкарлупки від лещів... Несчисленні діти блукали вулицями, шукаючи яких-небудь решток від їжі. Вони помирали на пляхах, як дикі звірі... "

Ці самі страхоття і жахи описує також більшовицький достойник Бутенко, який був раніше секретарем більшовицького уряду на Україні, а потім як совітський дипломат виїхав за кордон і там зрікся совітського громадянства та відмовився вертати до батьківщини. Він пише : " Я відвідав численні міста та села київської області. Сотні й тисячі людей падали й умирали навколо нас з голоду. Я бачив село, яке вимерло все до останньої людини. І такі села не злічити. Мертві лежали по пляхах. Часте, заходячи до хати можна було побачити трупи цілої родини, що вимерла з голоду. Мертвих ніхто не ховав... "

Наказуючи так жорстоко наш нарід такими нелюдськими методами винищення, Кремль не позабув про один важливий економічний чинник - золото, що ще залишилось як "власність" на руках громадян: перстені, годинники, бранзолети, хрестики, медальйоники, сережки і таке інше. Треба було й це відібрати від людей і саме час голоду був до того найкращою нагодою. Ще заздалегідь київське гасло і совітську мораль, що всі ці речі - це "міщанські предрасудки" та "міщанські забобони", організується саме тоді державна торговельна організація під назвою "Торгсин" - торговельний синдикат. Вона провадить продажу харкових продуктів виключно за золоті речі й безумовно вона має незвичайно великий успіх в цей тяжкий час. Я сам в цьому році віддав у Харкові в цю організацію свої і дружинині вінчальні перстені за 32 кг пшона. Ці перстені в золотій царській валюті оцінювались в 10 карбованців, а 32 кг пшона естало 3 карбованці 20 копійок. Себто в пролетарській державі незвичайно вигідний еквівалент - в три рази більше - тільки що не в користь пролетаря а держави. Такими "бездоганими методами" ішло економічне громадження "ресурсів" ССРСР, що не тільки мільйони маси трудящих були поставлені на десятки років на найнищий життєвий рівень, але й те, що вони раніш здобули чесною працею, від них відбиралось такими ж "добровільними міроприємствами".

Мене повичні запитати : "А що ж робить маса, суспільність, головню українська. Як вона реагує на це нечуване знущання й на повільне змушування її конати голодовою смертю. Невже ж вона так збайдужіла, так далась стероризувати і так сильно далась захопи-

ти маразмом безсилля. Невже ж немає між нею одиниць, що здібні були б до боротьби, до спору, до спротиву, до бунту. Невже ж не було людей, що в розпучі смерті здібні були б до помсти і актив'ю, що спрямовані проти кліки опричників влучали б тих з поміж них, що найбільше собі на помсту заслужили?

Трудно мені одначе знайти переконливу відповідь на такі запити. Хто бачив страждіння того голоду, той спостерігав, що в містах частіше всього гинули ті нечасні голодні жертви на тих вулицях і коло вітрин тих склепів, де улесливо виділи харчові продукти і виставові шибби робили враження, що поза ними є козно харчів. А маси, голодуючі, вмираючі, замість того, щоб zorganizованою товпою розбити ці виставові шибби та загасити, хоч на часок свій голод і хоч на кілька днів продовжити собі життя, безперечно гинули, в тихій реzigнації, в звичайному страху і рівночасно звичайною жадобою кусника хліба.

ТРАГІЧНА СУСПІЛЬНА СПІЯЧКА, СУСПІЛЬНИЙ ДУХОВИЙ І ВОЛЬОВИЙ ЛІНАРТ ПІД ГІПНОЗОМ ЖОРСТОКОГО І ЦІНИЧНОГО ТЕРОРУ — становить правдоподібно розв'язку цієї загадки.

Але, не лише голодна, вмираюча, стерилизована маса — з питомою для східної людини реzigнацією і глибокою релігією несупротивлення зрону — іде мовчки на смерть без слова протесту, без руху самооборони і без найменшого об'язу волі до життя.

Так само в більності своїй захоується і інтелігенція — кращі люди того часу. Замість того, щоб організувати загальний протест проти штучно створеного жахіння голоду, щоб організувати чинну самооборону, щоб організувати боротьбу, інтелігенція сама зливається із масою і ділить трагічно її долю.

В найкращому випадку невелика її частина, в своїй основі й душі здорова, що не могла погодитись із тим злочинством не пішла шляхом примирення із злочинниками — рінється на пасивний протест, на жест трагічної пасивної демонстрації шляхом самоубивства. Знищенням свого життя, вона хотіла сигналізувати своєму людству про жахливе С.С.С. міліонів голодуючого населення України.

Першою жертвою на цьому шляху самурайського самознищення з'являється письменник і патріот — Микола Хвильовий, лозунг, якого вже раніше був: "Геть від задрипаної Москви — орієнтація на Західну Європу!". Але ж і у цієї великої людини не вкатило сили волі боротись далі за здійснення своїх кличів і він кінчає своє життя самогубством, повернувшись зі села й побачивши, що там тро-рилось.

Другою жертвою того шляху демонстрацій був Микола Скрипник, комісар уряду УССР — що теж протестував проти національного й соціального та економічного закабаління нашого народу Москвою. Кінчаючи теж своє життя самогубством, він залишає свій протест на 32 аркушах письма. Хоча й не змогли широкі верстви нашого народу й суспільности знати про зміст того письма-протесту, але ж, ми українці, інстинктивно почували й знали, що й цей червоний патріот кричав, а можливо і благав Москву за свій рідний край.

За ними пішов потім голова Ради Совнаркому УССР — Любченко та багато інших, які не могли погодити свої комуністичної теорії і переконань із захливною практикою комуністичної влади.

Багато протестуючих, кращих синів нашого народу, що в ріжний спосіб старалися влегнити долю голодуючого населення, знайшли свою долю в дальних концтаборах півночі та сходу ССР. Але й їх протест, в більшій мірі був вербальним протестом.

А що робить рента інтелігенції, представників науки, літератури, мистецтва, і інше? Як вони реагують з погляду обов'язків сво-

іх парадів гуманності й людності?

Вони притулюються до теплого партійного кола в Москві, підкидають на замовлення самого Сталіна велику літературу і соціалістично гінотизують власку й чулу суспільність про досади й боляги "грандіозного" соціалістичного будівництва СРСР - багаторічній неосвітньому пролетаріату і Москві кола "світлих і голубих".

Подам кілька прикладів, вони краще певного відобразять моральне обличчя більшовицької соціалістичної інтелігенції.

Які не були б окупи та бідні матеріали і відомості зі Соціалістичного Союзу, який високий бар'єр та наваріса не відштовхувала б його від світового світу, все ж вісті про жахливі голоди іноді проривалися і туди. Тоді світова преса відкинула цю інформацію (особливо голосно загрожувала про голод французька преса) і треба було придумувати різних "триків", щоб закрити голу дійсності, яку так розоблачує в захардонній пресі про голод в СРСР. До цієї мети Кремль вислав знаменитого і талановитого письменника Михайла Кольцова, який приїхав спеціально в Париж, щоб опровержувати одного із редакторів негашенної паризької газети, яка часто опублікувала про голод в СРСР, а особливо на Україні. (В тому часі Париж спеціально цікавився "спеціальною справедливістю" в СРСР, так як він сорок років цікавився такою ж в Іспанії - не добуваючи дійсності, що по відомостям захардонної преси за ґратами у ген. Франко сидить 50.000 політичних в'язнів, тоді коли в Сталіна по широкій сітці концтаборів мучиться понад 12 - 15 мільонів нещасних людей - прим. редактора). Оскільки тому паризькому редактору він складає коротку замітку, що на Україні в місті Дніпропетровську трапився випадок пограбування грузинської матини, яка гнала хліб для весняних частин і що були при тому убиті та ранені. Складаючи ту замітку, він (Кольцов) сміливо розстаряє так речення, що з лівої сторони получається речення: "Не мігте капіталістичній пресі, бо вона бреше, що в пролетарській державі існує голод"! Редактор паризької газети не помічавши підступу, поміщає на записку в чоголему номері газети, а тоді Кольцов передруковує цю саму замітку в комуністичній газеті "Юманіте" і жирними буквами підчеркує ті слова, що говорили про голод, покликаючись на це, що замітку цю помістила така то а така газета. Нічого не могли потім помогти опресоування редактора, що це був підступ. Кольцов подав висновок, що він це зробив нарочно, щоб перевірити, як редактор перевіряє свої матеріали, які торкаються голоду в СРСР. Він добився свого успіху, бо суспільність, яка читала до того часу вістки про голод в СРСР, могла дійсно побачити суспільно Кольцова, що вістки ці були провокативного характеру та що редактор газети їх ніколи не перевіряв. Вістку із паризької газети та її передрук в "Юманіте" передруковує екзальтована московська газета "Правда" і закликає соціалістичне громадянство в тому, що вістки про голод в захардонній пресі усі є провокативного характеру. І все це робиться в той час, як на тілках по селах України, що в українських містах як Київ, Харків, Дніпропетровськ, Одеса, Полтава і інших, на вулицях падають щоденно сотні тисяч людей із голоду і навіть нікому їх було збирати.

Другий приклад письменника з світовим ім'ям, високо авторитетної з краєм і захардонною лавиною - Максим Горький. Цей Горький, це народився безсмертний роман "Мати" і багато інших творів, що гоняться і будуть читатися довгими роками: сім народним світу, цей Горький - захистник "сірей людини", і цей Горький, що в жовтні дві революції 1917 р. кричав, що соціалістична революція залита кров'ю і захоплена терором та насильством - той же сам Горький замість того, щоб дипломатично зашистити осторонь від

нього людського страхіння та нещастя і демонстративно замовчати, він в цей час виступав в літературі, в пресі, навіть дав широкі реферати з філософськими думками про "совітський демократизм та гуманізм". Як би йому добре-солодко не жилося в ті часи в Москві, все ж він не міг не знати, що робиться в Україні і як він особисто не ставивсь би вороже до того українського питання (а на це є цілий ряд доказів, що ставився він до українського народу скрайне вороже), він аж ніяк не міг славословити цього жаху.

Ще треба згадати третього представника групи совітських інтелігентів, що глухі на долю мільонів, сліпі на смерть нещасливих, славословили "Великому, мудрому, геніальному" Сталінові - одиноко винуватому за голод і його жертви. Тоді, коли пілі села Кубані та Дону виселяються Мосієм Барановичем на далеку північ та схід коли вмирає рента з голоду, письменник Шолохов, художньо висвітлював та оспівував колгоспну систему в "Тихому Дні" чи "Піднятій цілині". Сам Сталін прийняв його на аудієнції, щоби дати йому інструкції, як закінчити останню частину його роману "Піднята цілина"; бо без тої "консультації" Шолохов міг би "нагріпити" і відхилитись від генеральної лінії Леніна - Сталіна. Отак на замовлення і по розрахунку твориться в країні пролетаріату і щасливий батьківщині трудящих соц-реалізм і продається сумління, правду, духову свободу і цілого себе.

По цьому самому замовленню всі наші "тичини" - тішаться, що "партія веде", "бажани", "корнійчуки", "рильські" та ціла плеяда інших співають, гімни "Бождю народів" та гарними словами про "вільне, заможне, щасливе життя" за ордени і премії глушать сумління світу за закривають ту страшну правду, що в ХХ столітті в країні, в якій владу здобули своїм потом і кров'ю працюючі маси трапляється канібальство (людодіство) та мільйони працюючих гине з голоду.

А що роблять офіційні урядові особи в цей трагічний час на Україні?

Голова Центрального Виконавчого Комітету України (прем'єр) Григорій Петровський, який взагалі займав цю почесну "посаду" за для "приліччя" свого українського походження, нічого більше не може зробити, як виступити з закликом до населення (яке саме голодувало) про матеріальну та моральну допомогу тим мільйонам безпритульних дітей, що стихійно рупили з сіл в міста шукати житла та хліба.

Правий опозиціонер Томський (член Політбюра і голова профспілок, який в 1936 р. покінчив самогубством) виступаючи на одному пленумі ЦК партії, сказав, вказуючи пальцем на портрет Калініна і Петровського (оба сьогодні вже небіжчики): "...ці два обиджені старці, що по формі постають правити двома великими державами - РРССР і УССР, ні чим більше не займаються, як тільки розглядають смертні вирок для помилування та їй це право їм не завжди належить і вони не встигають і цього робити!..."

Хоча темою цієї статті була зясування причин та обставин голоду в 1933 р. як самого факту, що заіснував на Україні як вислід і метода політики партії большевиків а радше політики "братнього великого руського народу" - то на прикінці тих скромних причинків не могу оминати ще одного важного моменту, який в'яжеться тісно із темою, а саме який вплив на загальний природний приріст всього населення СССР мав цей голод. Цей незвичайно важливий політичний та соціально-економічний фактор цілком ув'язується до моїх вищенаведених причинків та завваг, а тому й подаю його коротенько.

Я вже згадував, що ще до голодового 1933 р. відомості про на-

селення були засекретнені (зашифровані) і знаходились в спеціальних (тайних) частинах Райвиконкому, де знаходились і мобілізаційні справи. Перша Всесоюзна статистична перепись всього населення СРСР проведена була 17 грудня 1926 р. і тільки аж через 13 років (в 1939 р.) проходила така друга, але наслідків її об'єктивно не було протоложено по цілком відомим причинам. Вона давала за велике зменшення загального населення СРСР за тих 13-ть років. Отже получився світовий політичний скандал: гризи Кремля виплили наверх.

Алеж Політбюро не теряється і йде своїм шляхом впевнено далі, закриваючи дійсну правду не тільки перед світом, але й перед власним народом: Перепись з 1939 р. обявляється незаконною і Центральна Комісія по переписі, що її проводила заарештовується.

Бувши політичним в'язнем в концентраційному таборі на далекій півночі, в Колімі, в 1940 р. я зустрів одного з членів тої переписної Комісії, також в'язнем, який поділився зі мною, як колега по фаху, про загальні наслідки тої переписі населення і назвав число 152 мільйонів душ. Це було загальне число населення СРСР на день того перепису в 1939 р.

Статистична перепись з 1926 р. давала суму населення СРСР - 170 мільйонів душ.

Просто порівняння показує, що дві сталінські п'ятирічки похоронили 18 мільйонів людей.

Але це ще не все. Нені, як статистику - економістопі відомо, що пересічний природний приріст населення старої Росії й СРСР до 1926 року давав 2 % з лишком (округляю 2 % до загальної кількості населення за рік). Це значить, що 2 % природного приросту до 170 мільйонів чоловік складає 3,4 мільйонів душ річного (умовного) приросту, а за 13 років (13 рази 3,4 мільйонів) 44,2 мільйонів душ. Поскілки ж перепись 1939 р. дала зменшення загального стану населення на 18 мільйонів душ, то я маю повне право говорити про умовне зменшення загального числа населення СРСР на 62,2 мільйонів душ.

Таким чином юридично і математично обгрунтоване є твердження, що 13 років (від 1926 до 1939 рр.) більшовицького панування коштувало "часлийи советський народ шістьдесят мільйонів живого людського біологічного потенціалу, шістьдесят мільйонів людських резерв.

Це ж не стало людей цілих великих держав. Це не стало людей цілої Франції, теперішньої Німеччини, цілої Іспанії, Італії, Англії (острова) чи любой іншої європейської держави.

Очердно не треба доводити, що львину частину тих втрат припадає на наш український народ.

Щоби надробити й заповнити ці втрати ще перед війною советський уряд робив великі намагання та законодавні заходи, щоби збільшити сімейність та забезпечити їх перед смертністю. Були назначені нагороди для багатосімейних так грошові премії, як і різні інші благодати.

Але ж ні грошми, та ще паперовими (при тій інфляції, що так обезцінила курс карбованця), ні казюними обіцянками, не вдається до тепер советській владі підрипити того нормального показника народнього добробуту.

До того потрібно було б корінно змінити цілу владу й поставити цілий комплекс міроприємть, що змогли б допомогти підняти політичний та економічний рівень народніх мас, що заселяють СРСР. До того треба б на місце "диктатури" престарілату поставити свободу протетаріату - себто на місце тирана Сталіна поставити владу з висерів вільного народу.

Для того треба б було негайно розпустити десятки мільйонів

нів батьків, матерей, братів та сестер із в'язниць та концтаборів, дати повну віру в недоторкаємість особи та віру в завітний день. Тоді знову паростки нашої нації та її народу дадуть свої багаті врожаї.

Але ж дуже й дуже заплуталась Москва зі своїм "мудрим і геніальним" в різних експериментах і як вона не комбінувала б з ідеями і законами Маркса, Леніна і інших своїх пророків, з тупика їй не вийти.

БО ПРАВДА НЕ ПО ЇЇ СТОРОНІ !

Коли ж Кремль з своїми страшними червоними опричниками на чолі із диктатором Сталіном, шукає виходу із безпорадного свого стану в своїй перманентній думці : або загинути або заволодіти світом, то ця остання війна на фактах показала, що далеко вона ще стоїть від спроможності реалізувати ті свої задуми.

І їй треба одно пам'ятати, що ідея західнього демократизму, у великій мірі, шанується серед свободолюбних народів самого СРСР і надіятись на той незначний "совітський" патріотизм не має ніких підстав і виглядів. Аналогічні "патріотизми" німецького націонал-соціалізму та італійського фашизму привели їх творців і реалізаторів до безславної смерті, а бідні їх жертви мільйонами до концентраційних таборів і газових комор. Треба сподіватися, що й останній звеличник "патріотизму" совітського молоха, що гнобить пошту частину земного гльобу, знайде закінчення своєї авантурничої кар'єри, так само як і його товариші і приятелі з серпня 1939 року, коли вони разом до спілки і мирно напали на безборонні на роди і держави і як гієни жились їхнім конаючим трупом, або на стовпі теографічному (як Мусоліні) або від власної отруї (як Гітлер) або на лаві обвинувачених (як Герінг).

В житті панує певна закономірність (але не та, що її голосить Маркс-Енгельс-Ленін-Сталін), яка каже, що закони справедливості, права і добра є сильніші від насильних доктрин різних теоретиків та тиранських владожадібних диктаторів. І тому ця саме закономірність каже нам сподіватися і вірити, що так як диктатури чорні і брунатні скінчили свої тоталітарні режими смертю і повним своїм розгромом, так і диктатура червона Джганвілі-Сталіна згине своєю заслуженою смертю, яку їй зготують месники неповинних жертв голоду, холоду і виснаження з праці, розстрілів та катувань в підвалах ЧК., ГПУ., НКВД.

Вічними нам видаються слова Марселези :

... а деспот пирує в розкішнім дворі,
нещастя народу вином запива,
але ж грізні букви давно на стіні
чертить рука рокова !

Настане пора і проснеться народ
великий, могутий та вільний !

- 445 -

БІБЛІОТЕКА
ІМЕНІ О. ОЛЬЖИЧА
ВУЛ. ГРУШЕВСЬКОГО, 4